

ATATÜRK YOLU DERGİSİ

JOURNAL OF ATATÜRK YOLU

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu,71 (2022), 396-400.

Geliş/Received: 03.07.2022

Kabul/Accepted: 21.07.2022

DOI: 10.46955/ankuayd.1139979

(Kitap İncelemesi/Book Review)

MEHMET ARIF DEMİRER. *TURKISH-ARMENIAN RELATIONS (1914-1921)* *FACING ALL THE FACTS*. 2ND REVISED EDITION. ANKARA: SONÇAĞ PUBLISHING PRINTING, 2022.

MUHAMMET KEMALOĞLU*

* Dr. TRT Kurumu Genel Müdürlüğü, muhammetkemaloglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7542-7517.

“Turkish-Armenian Relations (1914-1921) Facing All The Facts, Sonçağ Publishing Printing, March, 2022” adlı İngilizce eser Mehmet Arif Demirer tarafından kaleme alınmıştır. 12 Aralık 1930 doğumlu olan Demirer, 1961 yılında Cambridge Üniversitesi'nden Makine Mühendisi olarak Onur Derecesi ile mezun olmuş ve 1963-1964'te İleri Mühendislik Sertifikası kursunu başarıyla tamamlamıştır. 1983-1986 yılları arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde kendi tasarladığı Teknoloji Transferi dersini vermiştir. 1996'dan beri Kemalist-Demokrat Türkiye Dergisi'nin sahibi ve yazar olup, yedisi Ermeniler üzerine olmak üzere 68 kitap yayınlamıştır.

“Turkish-Armenian Relations (1914-1921) Facing All The Facts” adlı kitap, “Contents, Foreword-Confessions By Two Armenians, Appendices, Annexes, Referencesile Index of Major Events and Main Actors During 1914-1921”¹ kısımlarından oluşmaktadır. Demirer ayrıca eserinde belgelerin yanında haritalardan da yararlanmıştır.

Önsözünde, “7 Yılın (1914-1921, 84 ay) tüm GERÇEKLERİ ile yüzleşmedikçe, 1915-1916'nın 7 ayında neler olup bittiğini anlayamayacaksınız. Bu kitap tüm gerçekleri masaya koyar. Hepsiyle yüzleşmeye davetlisiniz.”² der.

Chapter 1-Introduction kısmında, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Washington Büyükelçisi Pastrımacıyan'ın, 1918 sonunda Hairenik tarafından Boston'da yayınlanan “Why Armenia Should be Free” adlı 45 sayfalık eserindeki (sayfa 23); “...uzun ve yoğun bir istişareden sonra Ermeniler, Rus ordularına mümkün olan her şekilde yardım etmeye karar verdiler...” ifadesiyle Ermenilerin, Ruslara verdiği desteği ortaya koyar ve devamında Kaçaznuni'nin, “1914 sonbaharında Ermeni gönüllü çeteleri örgütlenip Türklere karşı savaştılar çünkü örgütlenmekten ve savaşmaktan kendilerini alıkoyamadılar. Bu, Ermeni halkının bütün bir nesil boyunca beslediği psikolojinin kaçınılmaz bir sonucuydu”³ açıklamasını getirir.

Demirer, Ermeni konusunu yedi yıllık dönemde ve dört önemli Ermeni'nin eserleri⁴ ekseninde inceler. Arif Demirer, ikinci önemli şahıs ve eser olarak, Aharonian (Kıdemli Ermeni Devlet Adamı, Sevr Antlaşması'nı Ermenistan Cumhuriyeti adına imzalamıştır) ve Aharonian'ın Memorandum'undan bahseder. Bu eserde, George Nasmyth'in icat ettiği ve Giriş bölümünde detaylandırdığı “Denizden Denize Ermenistan” haritasının olduğunu söyler. Üçüncü olarak, Kaçaznuni (ilk Ermeni başbakan): “*The Manifesto, The ARF Has Nothing to do Anymore*”, adlı eseri anlatır. Eser, 1923'te Viyana'da yayımlanmış olup, orijinal nüshası TBMM Kütüphanesi'nde (TBMM) bulunmaktadır. Kaçaznuni'nin, 1920 Savaşı konusunda gerçekçi, ancak 1915'te olanlar konusunda büyük ölçüde yanıldığını söyler. Kaçaznuni'nin, 1915'te olanları bir katliam olarak görmesini, Trabzon Konferansı'nda (Mart 1918) Doğu Anadolu Ermenileri için özerklik talep etmesi üzerine eleştirir. Eğer Doğu Anadolu'da Ermeni kalmadı ise neden Ermeniler için özerklik ve toprak talep ettiğini sorgular. Dördüncü Ermenice eser, Khatisian (ikinci Ermeni Başbakan)'ın kitabı “*The Birth and Development of the Republic of Armenia*”dır. Khatisian, Paris'te yaşarken Atina'da yayımlanmıştır. 20 bölümden oluşan bu eserde Türk-Ermeni ilişkilerini içeren 12 bölüm bulunmaktadır.

İlk yayın olarak, 1918 sonunda Hairenik tarafından Boston'da yayınlanan Pastrımacıyan'ın 45 sayfalık kısa bir kitabından örnekler verir. Demirer, “Ermenistan Neden Özgür Olmalı” adlı eser için, “Bu kısa kitap, şans eseri Kaçaznuni ve Khatisian'ın kitaplarıyla düzeltilebilecek büyük ve küçük yalanlarla doludur” der.

“**Two Real Eye-Witnesses of The 1915-1916 Events**” adlı birinci bölümün ilk alt başlığında, 3rd Army Chief of Staff, Lt. Colonel, Dr. (Jur.) Felix Guse'nin “*Der Armenischeraufstand 1915 und seine Folgen (Armenian Rebellion 1915 and its Consequences)*” adlı eseri ile Prens Nikolajeviç Şakhovski'nin General Vorontsov Dashkov'a, 8 Ekim 1916'da gönderdiği telgrafları açıklar.

Türk-Ermeni ilişkilerindeki 7 yıllık Dönemi (1914-1921), “**Overview of The 7 Eventful Years**” alt başlığı altında açıklamaya çalışır. 8 Şubat Yeniköy Antlaşması ve Ağustos sonu Taşnak Partisi Kongresi'ni, Vratisian'ın Ankara'ya yazdığı 18 Mart 1921 tarihli 4 Mektubu'nu, 20 Nisan 1915'te Van'da başlayan ve Doğu Anadolu'nun Rus işgaline yol açan İsyanları, Birinci Dünya Savaşını, Türk-Ermeni Savaşları ve Batum Barış Antlaşması ile 1920 Türk-Ermeni Savaşı ile Gümrü Barış Antlaşmasını, Brest-Litovsk, Sovyet Rusya ile Savaşın sona ermesini, Osmanlı İmparatorluğu ile Sevr Barış Antlaşmasını irdeler.

“Geçici Tehcir ve İskân Kanunı”nın uygulandığı 7 aylık dönemde -1915'in ikinci yarısı ve 1916'nın başı-486.000 Ermeni'nin güvenli bir şekilde Suriye eyaletine yerleştirildiğini yazar.

¹ Demirer, *Turkish-Armenian Relations*, 4.

² Demirer, *Turkish-Armenian Relations*, 1.

³ Demirer, *Turkish-Armenian Relations*, 6-9.

⁴ Demirer, *Turkish-Armenian Relations*, 10.

“The 1915 Armenian Population in Turkey (Thrace And Anatolia)” başlığı altında Türkiye’deki Ermeni nüfus ortaya konur.

“Turkish and Armenian Sources Excluded

Vital Cuinet: 1.475.011 (La Turquie d’Asie, I-IV, Paris 1892)

Felix Weber: 1.000.000 (Glärner Nachrichten und der freie Glärner, 20 Oct. 1896- Schweiz)

H. F. B. Lynch: 1.325.246 (H.B. Lynch, Armenia, Travels and Studies, Vol. II, pp. 412-413 &428, 1911)

Lodovic de Constenson: 1.383.779 (Lodovic de Contenson, Chretiens et Musulmans, p. 150, 1901)

Encyclopedia Britannica: 1.500.000 (1910 Edition. 43 years later when an Armenian became chief editor, in the 1953 Edition: 2.500.550 !)

Lodovic de Constenson: 1.400.000 (Lodovic de Contenson, Les Reformes en Turquie d’Asie, 1913)

Justin McCarthy: 1.612.000 (Turks and Armenians, page 9, 2015)

Stanford J. Shaw: 1.294.851 (“The Ottoman Census System and Population, 1831-1914”, p. 13)

David Magie: 1.479.000 (David Magie, “The Population of Asiatic Turkey at the Outbreak of the War”, NARA, microfilm M 1107, roll 46. Inquiry Doc. No. 1005.)

Dr. Lepsius: 1.669.000 (Der Todesgang des Armenischen Volkes, Potsdam, 1919) Highest Estimate

Claire Price: 1.500.000 (Claire Price, The Rebirth of Turkey, (New York, 1923), p. 178.)

E. Alexander Powell: 1.500.000 (E. Alexander Powell, The Struggle for Power in Muslim Asia, New York, 1923)

Istanbul and Thrace	: 194
West and Central Anatolia	: 337
Adana	: 80
Eastern Anatolia	: 1.058
Total	: 1.669” ⁵

Geçici iskân sonrası Ermeni nüfusunu ise diğer kaynaklar ile kıyaslayarak açıklar.

“Those Who Left Anatolia: (886.000) 486.000-Armenians who arrived alive in Syria US Archives State Department Record Group 59.867.48-27. Letter from Aleppo to Istanbul. Appendix 5

400.000-Armenians who fled to Russia in 1915 Guse, Wissen und Wehr, 1925. Armenian researcher Gzoyan’s article, 2014.

At the Trabzon Peace Conference, Khatissian had requested permission to return for these Armenians. Appendix 6 Those Who Remained in Turkey: (700.000)

200 000-Armenians converted to Islam US academician of Armenian descent Prof Suny’s statement, Hrant Dink Foundation publication. App. 8

200.000-Armenians in Eastern Anatolia for who autonomy was requested at The Trabzon Conference

Prof Hovannisian’s University of California Publication (1971): Armenian Republic Vol 1, and March 1, 1921 US Archive Doc. Appendix 7

300 000-Armenians who were living in Edirne, Istanbul and Western Anatolia

US Archive Document dated March 1, 1921. App. 9

Total : 1.586.000”⁶

⁵ Demirer, *Turkish-Armenian Relations*, 18.

⁶ Demirer, *Turkish-Armenian Relations*, 19.

Demirer, “1914-1921’in 7 Yılındaki 7 Önemli Olay” adlı ikinci bölümde, birinci olay olarak 8 Şubat 1914 tarihli Osmanlı Başbakanı Said Halim Paşa ile Rusya Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Goulkevitch arasında imzalan Yeniköy Antlaşması’nı izah eder. Osmanlı Hükümeti bu Antlaşmayı imzalayarak, yedi Doğu Vilayeti için özerklik vermeyi fiilen kabul etmişti. İkinci olay, 1915-1916 yılları arasındaki ermeni isyanları ve ihanetleridir. Yarbay Felix Guse, “1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları” başlıklı makalesinde;

“1925'te: “Tam 1914 Kasım'ında savaşın başlangıcında Ruslar Beyazıt bölgesini işgal etti. Bu vesileyle birçok yerde Türkler vahşice katledildi. “Bu, büyük çapta gerçekleştirilen ilk insanlığa karşı eylemdir ve tamamen veya kısmen Rusların yanında savaşan Ermeni gönüllü birlikleri tarafından gerçekleştirildi ve Pastırmacıyan aralarında vardı...”

şeklinde açıklar.

Demirer, üçüncü olay olarak, Rusların 1916-1917 yıllarındaki Doğu Anadolu işgalini ele alır. Van 18 Mayıs 1915, Erzurum 16 Şubat 1916, Trabzon 18 Nisan 1916, Erzincan 13 Temmuz 1916'te işgal edilmiştir. Dördüncü olay, 1917 Rus-Bolşevik devrimi ve Rusların terk ettiği bölgeler Ermenilerce işgal edildi:

“Following the October 1917 Revolution, the Bolsheviks relaxed their interest and withdrew from the Caucasus region, turning over to the Armenians their munitions and leaving them in possession of a relatively large territory including the vilayets of Trebizond, Moush, Erzeroum and the regions of Kars, Ardahan, Karabagh and Nakhitchevan-a total area which later became known as ‘Wilsonian Armenia’.”⁷

Arif Demirer’e Türk Ermeni ilişkilerini anlamamızı sağlayan beşinci olay Trabzon Konferansı ve Batum Barış Antlaşması (1918)’dir ki, bu konuya yakın dönem Türk tarihinde çok fazla önem verilmediğini söyler. Altıncı mühim olay olarak da Sevres Barışı ve Wilson Haritasını gösterir. Gümrü Barış antlaşması ise Ermenilerle Türkler arasındaki en önemli olaylardan biri olup, Arif Demirer’e göre Türk-Ermeni ilişkilerini anlamak açısından çok kıymetlidir. Demirer, eserin ekler kısmına geçmeden son kısmında okuyucu için kesin bir sonuç bırakmaz. Yazdığı eserin okunması ve belgelere bakılması neticesinde Ermeni konusu, öldürüldüğü iddia olunan Ermeniler veya kayıplar hakkında tutarlı bir karara varılacağını öne sürer.

Ekler kısmında ise, Geçici Yerleştirme ve Yerleşim Kanunu, Shakovski'nin 8 Ekim 1916 Tarihli Telgrafı, 10 Ağustos 1920 İmzalanmış Sevres Antlaşması, Vatsiyan'ın 18 Mart 1921 Tarihli Mektubu, Halep'ten İstanbul'a 8 Şubat 1916 tarihli mektup, Ağustos 1915'te Rusya'ya kaçan 400.000 Ermeni hakkında, Doğu Anadolu'daki 200.000 Ermeni'ye ait belgeler, 200.000 Gizli Ermeni hakkındaki belgeler ile 1 Mart 1921'de Türkiye'deki Ermeni Sayısını⁸ gösterir eki okuyucuya sunar.

Sonuç

Ermeni konusu yaklaşık 150 yıldır Türkiye Tarihini ve Türkiye'nin yakın ve uzak komşuları ile olan ilişkilerini etkilemiş ve etkilemeye de devam edecek hususlardan biridir. Her yıl dünyanın farklı ülkeleri tarafından dile getirilen Ermeni konusu ile mevzu kronik bir yara haline getirilmek istenmektedir. Mehmet Arif Demirer, “Turkish-Armenian Relations (1914-1921) Facing All The Facts” adlı eseri ile konuya okuyucunun karar vermesini istemiştir. Demirer, eserini yazarken özellikle yabancı kaynak ve kişileri delil göstermiştir. Böylece Ermeni konusuna taraf olan ve özellikle Türk tarafını suçlayanlar için kendi kaynakları ile cevap verme yolunu tutmuştur.

Eser sayesinde, Ermenilerin savaş bölgelerinden İmparatorluğun diğer eyaletlerine tehcirini acil ve askeri olarak gerekli bir görev olduğunu, bu şartlar altında askeri bir gereklilik olarak (Talat Paşa tarafından “zaruret-i harbiye” [“askeri ihtiyaç”] olarak geçmektedir) kanunlaştırıldığı, sevk uygulama süresinin resmi olarak 1 Haziran 1915'ten 15 Mart 1916'ya (9 ay 15 gün) kadar olduğu, ancak 25 Kasım 1915'te kış şartları nedeniyle yola çıkanlar dışında çok daha erken sonlandırıldığı, böylece bu kanunun ortalama uygulama süresi 7 ay olarak ele alınabileceği anlaşılmaktadır. 7 yıllık sürenin sadece 7 ayı, yaklaşık %8'i kullanılmıştır. Tam yüz yıldır Ermeniler ve onların Türkiye karşıtları dünya kamuoyunun (Türk kamuoyu dâhil) dikkatini tehcir yasasının uygulama sürecine çekmeyi başarmışlardır. 7 yıllık (84 ay) Türk-Ermeni ilişkilerinin 7 aylık dönemi, 1914-1921, tehcir sonucunda yüz binlerce Ermeni'nin öldüğünü iddia ederek, 1921'de hayatta olan (yaşayan 1.586.000 kişi) Osmanlı Ermenilerinden uygun bir şekilde bahsetmemişlerdir.

⁷ Demirer, *Turkish-Armenian Relations*, 30.

⁸ Demirer, *Turkish-Armenian Relations*, 41.

1915 baharının sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ulusal güvenliğine yönelik gerçek ve varoluşsal bir tehdit vardı. Bu, Ermenilerin yoğun bir şekilde Erzurum, Harput ve Urfa gibi şehirlerde yaşadığı talihsiz demografik gerçeğin bir sonucuydu. 1915'te Osmanlı devleti için tehcir, güçten çok zayıflıktan kaynaklanan etkili bir stratejiydi. Birinci Dünya Savaşı'nda tehcirin Osmanlı milli güvenliği için gerekli olup olmadığı sorusuna verilecek cevap net olarak evettir. Osmanlı ordularının üç cephedeki lojistiğinin bağlı olduğu iletişim hatlarına yönelik küçük ama yetenekli Ermeni devrimci komiteleri tarafından doğrudan bir tehdit vardı. Osmanlı devletini tehdit ediliyordu. İmparatorluk 1918'in sonlarına kadar savaşmak için ayakta kalsa da, ne yazık ki binlerce Ermeni sevk edilmişti.

Ermenilerin savaş bölgelerinden diğer illere taşınması böylece imparatorluk acil ve askeri açıdan gerekli bir görev haline gelmişti. Sevk ve iskân bu koşullar altında askeri bir zorunluluk "zaruret-i harbiye" olarak kabul edildi. Talat Paşa da bu durumu böyle kabul etmişti.

Nihayetinde çalışma sayesinde iddia edildiği gibi milyonlarca Ermeni'nin ölmediği/öldürülmediği, Ermeni nüfusunun hesaplanmasındaki yanlış ve yetersiz bilgi düzeltildiğinde hayatta kalanların toplam sayısı 1.586.000 olduğu ve bunun da Rusya'ya kaçanlar: 400.000, Doğu Anadolu'da kalanlar: 200.000, yeri değiştirilmemiş olanlar: 300.000 ile Müslüman olanlar: 200.000 şeklinde olduğu öğrenilecektir.

Kaynakça

Demirer, Mehmet Arif. *Turkish-Armenian Relations (1914-1921) Facing All the Facts*, Ankara: Sonçağ Publishing Printing, 2nd Revised Edition, 2022.